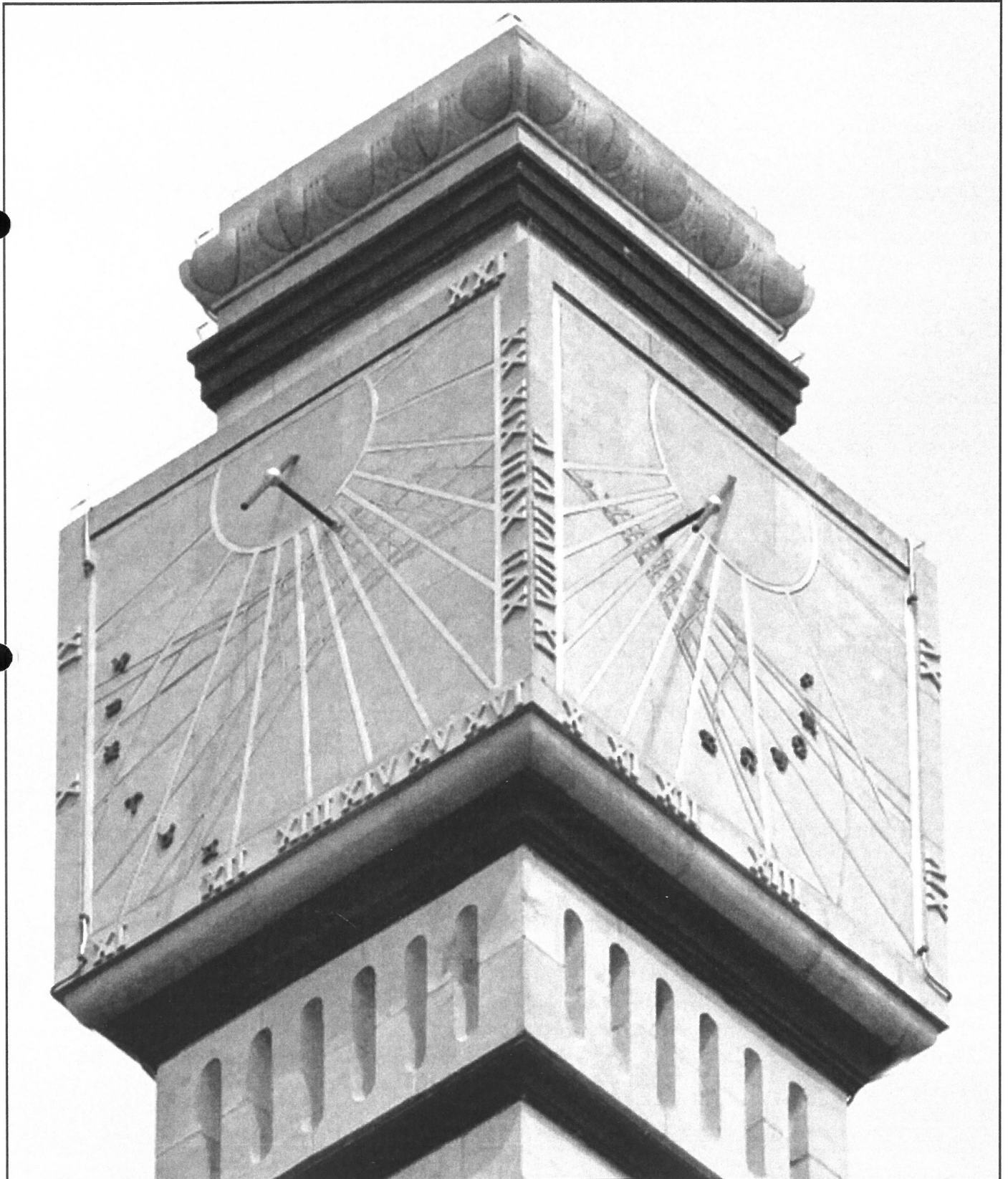

Zonnetijdingen

2011 - 3 (59)

Tijdschrift van de Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw

Colofon

"Zonnetijdingen" is het tijdschrift van de Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw.

Het verschijnt vier maal per jaar en wordt aan alle leden gestuurd via het postkantoor van Kruibeke.

Kernredactie

E. Daled, J. De Graeve, J. Lyssens en P. Oyen.

Redactiesecretariaat

E. Daled

Meidoornlaan 84

B-9320 Erembodegem (Aalst)

Tel./Fax: 053-83.15.01

E-mail: eric.daled@skynet.be

Omslagillustratie

De zonnepijlers op het stadhuis van Gent, in 1998 gereconstrueerd op initiatief van het Gentse stadsbestuur, naar ontwerpen van prof. dr. H. Dejonghe van de Universiteit Gent. Foto: W. Leenders, Hasselt

Binnenillustraties

De auteurs

Opmaak en druk

A. Corthals; Verenigingsservice, Aalst

Verantwoordelijke uitgever

J. Lyssens

Oeverstraat 12

B-9150 Rupelmonde

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van de door hen ondertekende artikels.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikels toegestaan mits bronvermelding.

ISSN 1375-9299

De Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw is lid van het Forum voor Erfgoedverenigingen vzw

Inhoud

Tuinkabouters, zonnepijlers, huisvlijt en valse profeten	3
Inhoudiging van een nieuwe verticale zonnepijler	4
"Een cleijn silvere sonne wijserken"	6
De lengte der dagen	9
De kustzonnepijlers van Palma de Mallorca	13
Hubertus van Broekburg	16
Kringleven	18

Tuinkabouters, zonnewijzers, huisvlijt en valse profeten

Tuinkabouters en zonnewijzers wedijveren vaak in slechte smaak en oubolligheid. Er zijn ook fraaie en eigentijdse ontwerpen van zonnewijzers. Maar nog te veel modellen van dertien in een dozijn, meestal uit tuincentra, (ont)sieren onze tuinen en zelfs openbare plaatsen.

Ook op gevels zijn zonnewijzers veelal geen voorbeelden van een geslaagde vormgeving. Wellicht omdat zij ontworpen zijn door cartesische geesten die vooral bezig zijn met de berekening en weergave van het lijnenpatroon en voor de esthetica minder oog hebben. De zonnewijzers zijn dan vooral een technische tekening zonder enige elegantie of kleur. Dikwijls ook overladen met nutteloze attributen zoals de coördinaten van de plaats, nodig voor de cijferaar maar zonder meerwaarde en zelfs storend voor de zonnewijzer.

Er zijn wel pogingen om een ontwerp enige originaliteit te geven maar, bij gebrek aan professionaliteit in vormgeving, resulteert dat nogal eens in kitscherige huisvlijt zoals op een dorpsplein ergens in Vlaanderen waar de schaduw van een orgelpijp over een notenbalk schuift of in een park waar een schuin geplaatst karrenwiel als zonnewijzer dienst doet.

Voor goede ontwerpen is er nood aan samenwerking van zonnewijzerkundigen met productontwerpers, architecten of kunstenaars. Een goed voorbeeld zijn de zonnewijzers ontworpen door de Limburgse letterkapper Jos Geusens. Zij munten uit door soberheid, een evenwichtige vlakverdeling, subtiele kleurtoetsen en teksten die opvallen door hun inhoud en hun vormgeving. Door samenwerking met bekwame gnomonici zijn deze zonnewijzers ook zonnewijzerkundig correct. Ook de zonnewijzers van de Nederlander Hendrik Hollander, die zonnewijzerkunde, vakmanschap en kunstenaarschap uitstekend combineert, zijn voorbeeldig.

De teksten op zonnewijzers zijn een andere bron van ergernis. Zij vertonen een ontstellend gebrek aan taalcreativiteit. Hoe dikwijls zie je niet op nieuwe zonnewijzers oudbakken formuleringen als 'tempus fugit', 'sine sole sileo' of hun Nederlandse vertalingen?

Zonnewijzers horen de echte plaatselijke tijd of zonnetijd aan te geven. Om praktische redenen duiden onze uurwerken een kunstmatige tijd aan die in onze streken altijd voorloopt op de echte tijd. Toch sloven 'valse profeten' zich uit om zonnewijzers om te vormen tot zij ook die onnatuurlijke tijd aanduiden. Met een fout die oploopt tot een kwartier of zonder fout maar met een aanduiding die zo ingewikkeld is dat alleen ingewijden ze kunnen ontwarren. Ook al omwille van het ontbreken van een toelichting of, als die er is, de erbarmelijke didactische vorm ervan. Maar het ergst van al, de echte tijd gaat daarbij verloren. Die 'valse profeten' doen wat een astronoom zou doen, als hij zijn toestel om de sterrentijd aan te duiden zou omvormen tot het de tijd van zijn uurwerk aanduidt. Die tijd had hij al en de sterrentijd is hij kwijt.

Zonnewijzerkring Vlaanderen zou er goed aan doen om een kwaliteitsaanduiding toe te wijzen aan de zonnewijzers in Vlaanderen en waarom niet een jaarlijkse prijs toekennen aan de nieuwe zonnewijzer die het best een oordeelkundige toets doorstaat? In de jury mogen de zonnewijzerkundigen niet in de meerderheid zijn!

Willy Leenders

Voor goede voorbeelden zie <http://www.wijzerweb.be/geusens.html>
en <http://www.analemma.nl>

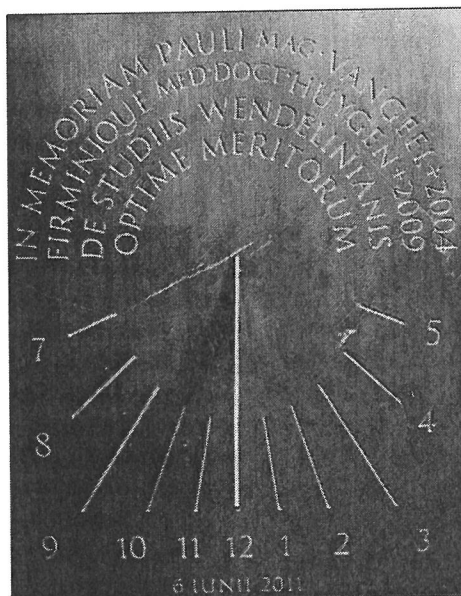
Inhoudiging van een nieuwe verticale zonnwijzer

Op zondag 21 maart 2010 werd de middaglijn van Herk-de-Stad ingehuldigd en amper een jaar later prijkt er nu ook een zonnwijzer op de zuidelijke gevel van de Sint-Martinuskerk van Herk-centrum. Deze zonnwijzer werd op zondag 5 juni 2011 ingehuldigd. De Wendelenstichting spaart werkelijk moeite noch kosten om zijn bekenden in herinnering te brengen en te huldigen. (1) & (2)

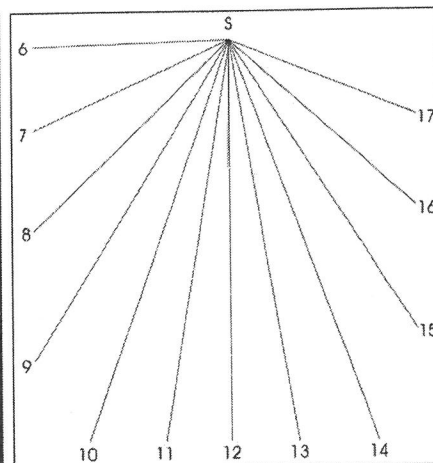
Verticale zonnwijzer

Bij het opmeten van de zuidelijke gevel bleek deze een afwijking te hebben van amper $1,25^\circ$ naar het oosten. De verticale poolstijlzonnwijzer is dus quasi een zuidwijzer. Toch komt deze minieme afwijking tot uiting in het uurlijnenpatroon. Het is niet exact symmetrisch. De 6-uurlijn kan wel worden getekend maar die van 18 uur valt buiten de prijzen.

Jos Geusens, steenkapper-kunstenaar en maker van deze zonnwijzer, heeft de 6-uurlijn niet aangebracht. Wellicht om esthetische redenen. De wijzerplaat meet 82 x 110 cm en is uit Waalse Vinalmont-steen gehouwen (uit de vallei "Fonds du Roua").

IN MEMORIAM PAULI MAG. VANGHEEL + 2004
FIRMINIQUE MED. DOCT. HUYGEN + 2009
DE STUDIIS WENDELINIANIS
OPTIME MERITORUM

Het uurlijnenpatroon is niet symmetrisch. De kortere lijn vanuit S (doordringingspunt van de poolstijl) net naast de 12 uurlijn, is de loodrechte projectie van de poolstijl (substijl). Bij een symmetrisch uurlijnenpatroon valt de substijl samen met de 12 uurlijn.

Foto 1: Een technische tekening van de zonnwijzer versus het resultaat van een kunstenaar.

Jos Geusens, letterkapper, en Willy Ory, hier vertegenwoordigd door zijn echtgenote, werden gelauwerd voor het kappen en het berekenen van de zonnwijzer.

Prof. Em. A. Welkenhuysen wordt terecht in de bloemetjes gezet

Foto 2: Huldiging tijdens de academische zitting gevolgd door een receptie.

Academische zitting

De Wendelenstichting wil de figuur van Herkenaar Govaart Wendelen (1580-1667) en zijn werk bij het grote publiek in de kijker zetten. Wendelen staat vooral bekend als sterrenkundige maar hij heeft ook een grote verdienste op de domeinen van onder meer fysica, literatuur en rechtsgeleerdheid. Dit maal echter werd niet Wendelen herdacht maar wel twee personen die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de bekendmaking van de figuur en het werk van Govaart Wendelen. Bij deze gelegenheid werd dan ook het huldeboek voorgesteld dat samen met de zonnwijzer eer betoont aan wijlen Mr. Paul Vangeel en Dr. Firmin Huygen. Hun namen prijken dan ook op de zonnwijzer.

Dat ook Prof. Em. A. Welkenhuysen in de hulde werd betrokken hoeft niet te verwonderen.

Dank zij zijn teksten, vertalingen, aantekeningen en voorstellingen heeft hij de doelstellingen van de Wendelenkring helpen te realiseren.

Latijnse tekst

De Latijnse tekst op de steen werd door Prof. Em. A. Welkenhuysen opgemaakt en betekent:

*Ter herinnering aan Meester
Paul Vangeel († 2004)
Dokter Firmin Huygen († 2009)
Die zich voor de studies
van Wendelen
Uiterst verdienstelijk hebben
gemaakt.*

Opstelling

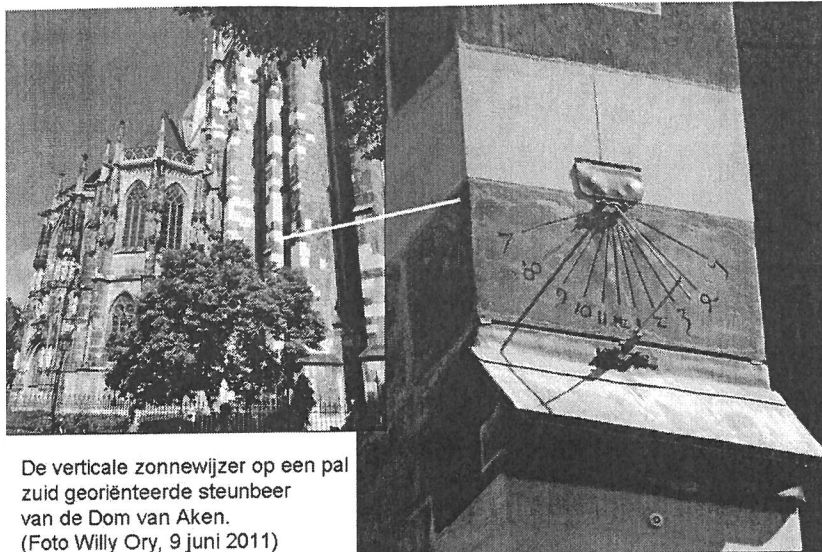
De zonnwijzer is op een grote hoogte aangebracht in de kerkmuur, wat niet ongebruikelijk is: kijk maar eens naar de zonnwijzer op een steunbeer van de Dom van Aken. De zonnwijzer is hoog aangebracht maar het uur is toch duidelijk af te lezen.

Zo ook in Herk-de-Stad, ware het niet dat de Latijnse tekst haast niet te lezen is. Een informatiebordje dringt zich dus op, zowel voor de middaglijn als voor de zonnwijzer.

Referenties

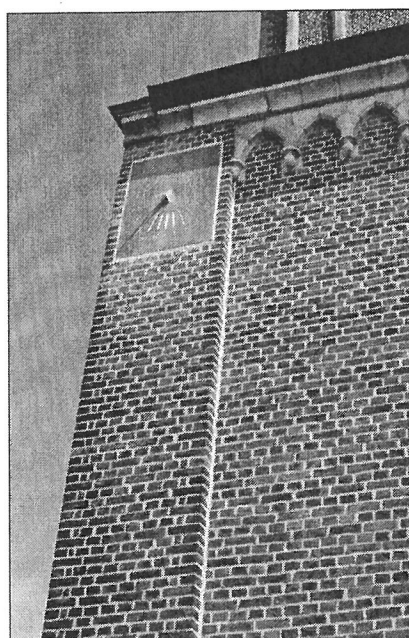
(1) Ory W., De middaglijn van Wendelen, Zonnetijdingen nr. 52 (2009-4), p. 4-6.

(2) Ory W., Inhoudiging van de middaglijn van Wendelen, Zonnetijdingen nr. 54 (2010-2), p. 8.

De verticale zonnwijzer op een pal zuid georiënteerde steunbeer van de Dom van Aken.
(Foto Willy Ory, 9 juni 2011)

Foto 3: de zonnwijzer aan de zuidelijke gevel van de Dom van Aken.

SINT - MARTINUS KERK HERK-DE-STAD

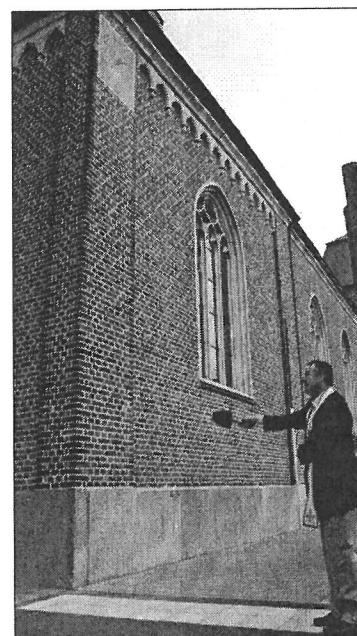

Foto 4: Na de academische zitting werd de zonnwijzer ingezegend door E.H. Deken.

Willy Ory

In een inventaris van een nalatenschap uit 1608 in Mechelen

"Een cleijn silvere sonne wijserken"

Het gebeurt niet zo vaak dat we, in ons tijdschrift, wat dieper kunnen ingaan op de historische achtergrond van zonnewijzers, resp. op het maatschappelijk belang dat ze ooit hadden, ook in ons land. Het is dan ook met veel genoegen dat we hier het artikel publiceren dat ons toegestuurd werd door François Van der Jeught, secretaris van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen.

Op 22 oktober 1606 stierf Magdalena Wendricx in Mechelen aan de pest, de *contagieuse ziekte*, zoals die genoemd werd. Zij liet twee jonge dochtertjes na. Haar begrafenisplechtigheid werd bijna vier maand later gehouden op 15 februari 1607 in de Sint-Romboutskerk.

Jan Borcquelmans, de weduwnaar van Magdalena Wendricx, wou hertrouwen. Hiervoor liet hij een inventaris opmaken van het sterfhuis door de Mechelse notaris Jan Harlinghen. Hij legde deze staat voor op 16 augustus 1608 aan de weeskamer van de stad. Jan Borcquelmans wou met de beide voogden over zijn kinderen tot een overeenkomst komen over de verdeling van de nalatenschap en de bestemming van hun deel, samen met enkele schikkingen over de opvoeding en het onderhoud van zijn kinderen.(1) Twee dagen later, op 18 augustus 1608, ging Jan Borcquelmans een huwelijkscontract aan voor dezelfde notaris en hertrouwde hij de dag nadien in de Sint-Pieter-en-Pauluskerk.(2)

Het is in deze inventaris van de nalatenschap van Magdalena Wendricx, die een zevental bladzijden lang is, dat een *cleijn silvere sonne wijserken* vermeld staat. Dit is een heel uitzonderlijke vondst en overigens de eerste maal dat ik in de Mechelse archieven dergelijk kleinood aantref. Uiteraard werd niet vermeld hoe deze draagbare zonnewijzer eruit zag, noch wie de maker ervan was of hoe de zonnewijzer berekend werd.

Wat wél kon achterhaald worden uit de archieven, is wie Jan Borcquelmans en Magdalena Wendricx waren, de eigenaars van deze kleine zilveren zonnewijzer. Ik zal aantonen dat zij behoorden tot de toenmalige *upper class* van Mechelen, de gegoede burgermiddens van zogenaamde ambtsadel. In deze context is het dan eigenlijk niet verwonderlijk dat zij een draagbare zilveren zonnewijzer in huis hadden, een kleinood dat paste bij hun vermogen en status.

Biografische notities over Jan Borcquelmans en zijn gezin

Jan Borcquelmans (°ca. 1570) huwde in de Sint-Romboutskerk op 3 november 1599 met Magdalena Wendricx (°ca. 1575), de dochter van David en Lucie van den Winkele.(3) De getuigen bij het huwelijk waren haar vader en zijn broer *Guilliam Borckelmans*.

Zij kregen drie dochters, die gedoopt werden in de Sint-Romboutskerk: Leijsken (°3 juli 1602, met als doopheffers Jan van Hoerwijck en Leijsken Lauwereijs en die zeer jong zou overlijden), Maria of Maijken (°24 maart 1604, met als doopheffers Jan Clermes, die advocaat was in de Grote Raad en Maijken van Heijst) en Anna of Anneken (°18 oktober 1606, met als doopheffers haar oom, de priester Arnoult *Borkelmans* en Aelken Barradot).

Jan Borcquelmans woonde met zijn gezin in de Sint-Romboutsparochie. Hij was één van de deurwaarders van de Grote Raad.

De Grote Raad was het hoogste rechtscollege in de toenmalige Nederlanden en de opvolger van het Parlement van Mechelen, dat was opgericht door Karel de Stoute in 1473. De Grote Raad vergaderde in het (huidige) Schepenhuis aan de IJzerleen in Mechelen.

Een tien- tot veertiental deurwaarders waren verbonden aan deze Raad. Bij hun aanstelling hadden zij een eed afgelegd in handen van de president van de Grote Raad. Als symbool van hun ambt droegen zij een staf of roede, die aan beide kanten met zilver was beslagen.

In regel deden zij dienst op de rechtszittingen. De griffiers deden de afroeping op de zittingen, niet de deurwaarders, zoals vandaag het geval is in hoven en rechtbanken. De deurwaarders stonden ook in voor de uitvoering van de mandementen tot dagvaarding van de partijen of de getuigen. Ze voerden de arresten uit en ze waren bevoegd om beslag te leggen op goederen. Ze arresteerden ook verdachten of brachten aangehouden en over en bewaakten soms gevangenen. De deurwaarders konden met een onderzoek worden belast, dat eventueel over strafbare feiten kon gaan. Net als de secretarissen, de advocaten of de procureurs van de Grote Raad, konden de deurwaarders bij een getuigenverhoor worden ingeschakeld.(4)

Deurwaarder Jan Borcquelmans was een zoon van Godefroid Borcquelmans (°ca. 1520), die procureur was in de Grote Raad en van Anne Barradot (†13 september 1569). Zij woonden in de Bleekstraat

achter de (voormalige) Sint-Pieterskerk tussen het Sint-Pietersgodshuis en het huis van Boudouin Le Cocq (†1557), die procureur-generaal was geweest van de Grote Raad. Hun huis werd in 1605 (in) gekocht door hun zoon Arnoult Borcquelmans.(5) Arnoult was priester en kapelaan van Zellaer in de Sint-Romboutskerk. Waarschijnlijk een andere broer, Philips Borcquelmans was eveneens priester en Zellaeraan, want hun namen stonden op dezelfde grafzerk in de kapel van Zellaer van de Sint-Romboutskerk.(6) Arnoult zou de voogd worden over de dochtertjes van Jan, samen met jonkheer Nicolaes Van Heijst, die een verwant was van de kinderen langs de moederszijde. Hij was oud-schepen en wethouder van de stad.(7)

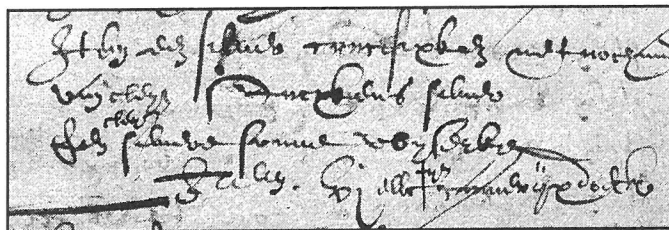
Vier dagen na de geboorte van Anneken, hun jongste kind, overleed Magdalena Wendricx op 22 oktober 1606 aan de *contagieuse ziekte*. Zij werd onmiddellijk begraven. Maanden later pas, op 15 februari 1607, werd haar uitvaartplechtigheid gehouden in de Sint-Romboutskerk. Op dezelfde dag werd in deze kerk ook de uitvaartplechtigheid gehouden voor *Sijken*, de moeder van Magdalena, die vijf dagen na Magdalena, op 27 oktober 1606, zeer waarschijnlijk aan dezelfde ziekte was bezweken. Voor de beide uitvaarten werd 8 pond wassen kaarsen gebrand, plechtigheden die ongetwijfeld met enige luister gepaard gingen.

De inventaris van de inboedel illustreert ook dat het gezin van Jan Borcquelmans vrij gegoed was. De meubels en de huisraad in koper- en tinwerk werden opgesomd, waarbij onder andere een lessenaar aanwezig was en twee koffers met ijzeren banden, waarin kleren waren in opgeborgen. Er was een *kleercom met kinderdinghen* (een kleerkast met kinderkleren) en een *kinderwaghen*, twee kinderwiegen en een kinderkorf.

Opvallend is het aantal schilderijen, die zowel in olieverf als in waterverf waren uitgevoerd, zoals in de *benedencamer* een schilderij *vant crucifix* afnemen (d.i. een kruisafneming) en negen schilderijen in olieverf en waterverf. In het *comptoir* (d.i. de schrijfkamer, het kantoor) hing een *Stockade van Antwerpen* en vier schilderijen van de vier jaargetijden, alle in olieverf, een schilderij dat de H. Suzanna voorstelde, een schilderij van *coninck Ludovicus ende Marie sijne huijsvr(ouw)* en een *oudt schilderij van Sint Lucas en Onse L. Vrouwe*. In een achterkamer was een schilderij dat een *Sint Jeronimus* voorstelde en zeven *cleijne schilderijen van cleijnder importantien*. Hier was ook een Lievevrouwbeeld in albast aanwezig.

Het zilverwerk was goed vertegenwoordigd, met o.m. zilveren lepels, een bierbeker, een zoutvat, een zwarte hoed met een *bandt van zilver beslach*, een *cleijn ront doosken daerinne een silver kinderclater met de ketene* (d.i. een kinderrammelaar), vijf dozijn

zilveren knopen, messen, een zilveren sleutelriem en een zilveren *cijserant* (d.i. een halssnoer). Er waren verschillende paternosters, waaronder één *halff coral ende halff cristallen*, één *coral paternoster met een zilver medaille en een paternoster met zilver gesnoert daer aen een silvere medaille*. Er waren crucifixen aanwezig, o.a. één in palmhout, een andere in zilver. Er was een ring met een robijn, een gouden ring met een parel, een *gouden tantcoter* (d.i. een tandenstoker)... In het *comptoir* in een ander kisten (lag) daer innen den stock wapenen met silver beslaghen. Dit was de staf die Jan Borcquelmans droeg als symbool voor de waardigheid van zijn ambt als deurwaarder. In de opsomming van de waardevolle voorwerpen in het *comptoir* komt dus ook de kleine zilveren zonnwijzer voor.

Transcriptie:

*item een silver crucifixken met noch ...
van cleijn stucxkens silver
een cleijn silvere sonne wijserken
Item vj elle fijn camerijx doeck*

(Bron: S.A.M., notaris J. Harlinghen, 894, f°170r, s.d., 1608).

De inboedel werd geschat door de *gezworen schatters* Anthonis Dillen en Merten Verelst op 672 gulden 7 stuiver. Jan Borcquelmans had nog voor 50 gulden achterstallige bedragen te vereffenen o.a. aan de weduwe van Jan van de Perre, die deurwaarder was geweest van de Grote Raad en aan Gielis Pauwels en Peeter Graet, beiden procureurs in de Grote Raad. Er was dus een ruim batig saldo.(8) Voor Majtken, die dan ongeveer 4 jaar was en voor Anneken, dan ongeveer 2 jaar, was er o.a. het huis *Het Swaentken* in Heist-op-den-Berg, dat hen nagelaten was door hun grootvader David Wendricx. De inventaris werd goedgekeurd door de weeskamer. Jan Borcquelmans was ertoe gehouden om zijn dochters goed te onderhouden tot hun 24 jaar. Hij zou hen dan ieder 60 gulden geven uit de nalatenschap van hun moeder.

Jan Borcquelmans maakte op 18 augustus 1608 een huwelijkscontract op voor notaris Jan Harlinghen met Anne Dela Faille, een *jongedochter* en een telg uit de gekende, kapitaalkrachtige Antwerpse koopmansfamilie Dela Faille. (9) De akte werd verleden ten huize van Nicolaes Van Heijst. Anna Dela Faille werd bijgestaan door haar nicht Marie Dela Faille, de echtgenote van Adriaen Van Dale, die in Antwerpen woonden. Ook Anna was vrij gegoed. Zij bracht in het huwelijk 860 gulden in en beloofde om hiervan 200 gulden te besteden *zoo tot tmaken van hare clederren als tbancket van hare bruiloft*.(10)

De dag nadien, op 19 augustus 1608, huwde de deurwaarder bij de Grote Raad Jan Borcquelmans met Anna Dela Faille in de Sint-Pieter-en Pauluskerk. Zijn broer-priester en kapelaan Arnoldus Borcquelmans en priester Johannes Staes waren hun getuigen. Ook uit dit huwelijk had Jan Borcquelmans kinderen: Joannes, (°St.-Rombout, 13 september 1609, met als doopheffers Petrus Cuvelier, advocaat in de Grote Raad en Jakelijne *Borckelmans*, de zuster van Jan en die optrad in naam van Constantia Dela Faille)(11), Rogerius (°Sint-Katelijne, 25 april 1612, met als doopheffers Jan Dela Faille en Cornelia Dela Faille) en Baldwinus (°St.-Katelijne, 16 februari 1615, met als doopheffers Baldwinus Bouwenhove en een zekere Van der Goes).

Op 26 april 1611 bekrachtigde Jan Borcquelmans de lening van 300 gulden die zijn echtgenote had verstrekt aan Katelijne van Hulsen, de weduwe van Ferdinand Lemmens, in leven wethouder van Geel. Dat zij dergelijk bedrag konden lenen, toont aan dat zij helemaal niets te kort hadden.(12)

Deurwaarder Jan Borcquelmans overleed vóór 1625. Zijn zonen uit zijn tweede huwelijk waren dan nog minderjarig.(13)

Nawoord

Het aantreffen van de vermelding van een draagbare zilveren zonnwijzer in een inventaris van een nalatenschap omstreeks 1600, is werkelijk een uitzonderlijke toevalsvondst. In deze bijdrage werd getracht om deze zonnwijzer te plaatsen tegen de achtergrond van wie de bezitters ervan waren. Niet alleen Jan Borckelmans en zijn echtgenote Magdaleen Wendricx werden getekend, maar ook werd hun sociale netwerk geschetst en het midden waartoe zij behoorden aan de hand van familiebanden en relaties, die waren terug te vinden onder de doopheffers van hun kinderen, hun getuigen en naaste verwanten.

Als deurwaarder van de Grote Raad genoot Jan Borcquelmans stellig een zekere status en aanzien. Vermoedelijk bezat hij niet zomaar een kleine draagbare zonnwijzer, louter als (duur) curiosum, maar wel bijvoorbeeld om tijdig op de rechtszittingen van de Grote Raad aanwezig te kunnen zijn.

Misschien is het nuttig om eens te grasduinen in nog andere inventarissen van nalatenschappen van leden van de Grote Raad en hun naaste verwanten. Wellicht duiken er nog kleine, zilveren zonnwijzers op ...

François Van der Jeught

Referenties

- (1) Stadsarchief Mechelen, notaris J. Harlinghen, 894, f° 169r-172r, s.d. 1608 (inventaris). Omdat alle archiefbronnen zich in het Mechelse stadsarchief bevinden, wordt dit verder niet meer herhaald. Weeskamer, 21, f° 63v-66v, 16 augustus 1608 (inventaris); id., f° 68r, 20 augustus 1608 (goedkeuring). Voor de gegevens uit de parochieregisters, zie: De Ware Vrienden van het Archief, bewerking Parochieregisters Mechelen 1519-1796, <http://www.dewarevrienden.net>, 2007-2010.
- (2) Notaris J. Harlinghen, 894, f° 175r, 18 augustus 1608 (huwelijkscontract).
- (3) David Wendricx was afkomstig van Heist-op-den-Berg; hij huwde Lucie van den Winkele op 18 oktober 1561 in Mechelen in de Sint-Janskerk en woonde in 1599 op de Wollemarkt aan de zijde van de *Wolsack*, waar hij een huis huurde van de Commanderie van Pitzemburg.
- (4) A.J.M. KERCKHOFFS- DE HEY, *De Grote Raad en zijn functionarissen*, 1477-1531, Amsterdam, 1980. L. TH. MAES, *Het Parlement en de Grote Raad van Mechelen*, Antwerpen, 2009.
- (5) Notaris G. De Hondecoutere, 1000, f° 420r, 7 januari 1600. Godefroid Borcquelmans was dan 80 jaar oud! Registers van de Amman, 16, f° 49r, 30 november 1603. Schepenregister, 227, f° 92v, 17 juni 1605. Notaris J. Harlinghen, 894, f° 344r, 2 maart 1609. P. GÉNARD, *Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen. Arrondissement Mechelen. Mechelen. Parochiekerken*, dl. 5, Antwerpen, 1903, p. 367: Godefroid en zijn echtgenote schonken een schilderij aan de Sint-Pieterskerk, dat zich bevond achter het hoogaltaar. Hieronder was een grafschrift aangebracht. Verschillende naamdragers Barradot waren procureur en advocaat in de Grote Raad (zie A.J.M. KERCKHOFFS-DE HEY, o.c.).
- (6) P. GENARD, o.c., p. 59. Arnoldus Borcquelmans overleed in 1642, Philips Borcquelmans in 1649.
- (7) Weeskamer, 12, f° 113r, 18 augustus 1606 (aanstelling van de voogden).
- (8) Om enig idee te hebben van de waarde van dit bedrag, kunnen we ter vergelijking het loon van een dienstmeid geven: in 1620 verklaarde Lijnken van Orssagen, een *aerme dienstmaerte* die toen 70 jaar oud was, tegenover de Mechelse notaris Jan Harlinghen, dat zij gedurende 28 jaar had gediend bij procureur Peter van den Zijpe voor 18 gulden per jaar (notaris J. Harlinghen, 906, f° 312v, [s.d.], 1620).
- (9) W. BRULEZ, *De firma Della Faille ende internationale handel van Vlaamse firma's in de 16^e eeuw*, Brussel, 1959.
- (10) Notaris J. Harlinghen, 894, f° 175r, 18 augustus 1608 (huwelijkscontract).
- (11) Notaris R. Croon, 514, s.f°, 27 november 1634: Joannes (Jean) Borcquelmans werd *bachelier* in de beide rechten; samen met zijn dan nog minderjarige broer *Rogier* had hij bij testament van hun oom Jan Dela Faille twee huizen geërfd in de Peperstraat in Mechelen. Zij verkochten de huizen in 1634 aan Hans Rens.
- (12) Notaris A. Van de Venne, 1732, f° 79, 26 april 1611.
- (13) Weeskamer, 34, f° 33r, 13 februari 1625. Arnoldus Borcquelmans verzocht de weeskamer om twee renten van de kinderen uit het eerste huwelijk van zijn overleden broer Jan te mogen verkopen o.a. omdat de oudste dochter *seer sieckelijck* was. De renten belastten goederen gelegen in Heist-op-den-Berg. De weeskamer verleende de toestemming voor de verkoop.

De lengte der dagen

In aansluiting op het artikel "Over antieke uren en hun klokken" van Frans W. Maes, verschenen in *Zonnetijdingen* nr. 58 (2011-2), wordt hier een overzicht gegeven van de verandering en de schommeling van de daglengte doorheen het jaar en voor verschillende geografische breedten.

Inleidende opmerkingen

De tijd en de nulmeridiaan: de tijd langs de verticale as van de grafieken is in UTC en geldt voor plaatsen op de nulmeridiaan. Voor andere plaatsen moet rekening worden gehouden met de geografische lengte en de gebruikte tijdzone zoals gebruikelijk is voor het aflezen van een zonnewijzer die de ware zonnetijd aangeeft.

De donkerste zone op de grafieken duidt de totale duisternis aan: de zon staat meer dan 18° onder de horizon. De donkergrijze zone duidt de astronomische schemering aan: de zon bevindt zich tussen 6° en 18° onder de horizon.

De lichtgrijze zone duidt de burgerlijke schemering aan: de zon zit minder dan 6° onder de horizon.

De vette lijn: meestal is het inderdaad een vette lijn. Toch zijn het twee afzonderlijke lijnen zoals men kan zien op hogere breedtes.

De grens met de lichtgrijze zone duidt de ondergang of de opkomst van de bovenkant van de zonneschijf aan.

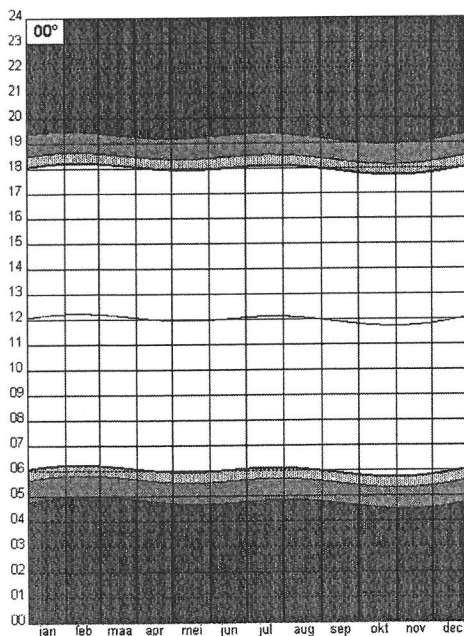
De grens met de witte zone duidt deze van de onderkant van de zonneschijf aan.

De witte zone: de zon schijnt, het is volop dag.

De tijdvereffening: het dunne lijntje dat rond de middag schommelt is het moment waarop de zon culmineert of haar hoogste stand aanneemt. Het komt overeen met de grafiek van de tijdvereffening zoals we bij de bespreking van de afzonderlijke gevallen zullen zien.

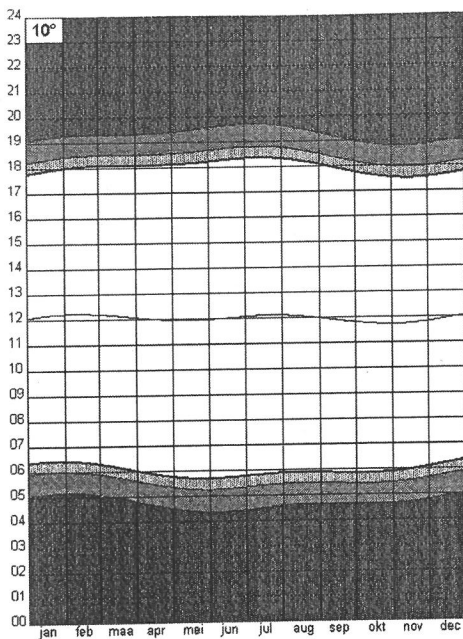
Refractie: er werd geen rekening gehouden met de refractie en de berekeningen werden gemaakt alsof het licht zich steeds rechtlijnig voortbeweegt. Dit is echter niet het geval. Bij lage zonnestand werkt de atmosfeer als een lens en wordt het zonlicht afgebogen naar de aarde toe. Hierdoor zien we de zon iets vroeger opstaan en iets later ondergaan dan de grafieken aanduiden. Rond de equinoxen is dit verschil in onze streken (51° NB) ongeveer 6 min.

Bespreking per tien geografische breedtegraden

De daglengte op 0° NB of aan de evenaar

- Enkele plaatsen ter wereld die vlakbij de evenaar liggen: Galapagos, Quito, Mbandaka.
- Alle grenslijnen tussen de verschillende zones lopen parallel met het ware middaglijntje (de tijdvereffening). De lengte van de dag blijft dus steeds constant, maar de dag schommelt rond het tijdstip van 12 h 00. Het uur van opkomst en van ondergang wordt dus enkel bepaald door de tijdvereffening. In deze streken is dit duidelijk merkbaar. In november schijnt de zon om 6 uur 's ochtends al volop terwijl het in februari om 6 uur nog donker is. 's Avonds is het in februari dan ook langer licht en zo wordt daar door inwijkelingen uit het noorden verkeerdelijk gezegd dat "de dagen lengen". De dagen blijven echter steeds even lang, maar de dag verschuift t.o.v. het uur dat de klok aanwijst.
- Zoals we uit Fig. 1 van Frans W. Maes kunnen aflezen is de lengte van het antieke uur aan de evenaar dan ook steeds gelijk aan 60 min.
- Er kan hier ook aangestipt worden dat een zuidwijzer aan de evenaar slechts kan gebruikt worden van het herfstequinox tot het lente-equinox (de zon staat dan in het zuidelijk hemel-halfmond), voor de andere helft van het jaar (de zon staat dan in het noordelijk hemel-halfmond) is een noordwijzer van doen.
- De meest voor de hand liggende oplossing is de combinatie van de twee, een tweedelige zonnewijzer dus, waarbij de stijl, die horizontaal ligt, de drager van het noordelijk en het zuidelijk tafereel doorboort.
- Een voorbeeld van een dergelijke zonnewijzer staat (of stond?) in Gitega, Burundi aan het "Centre Artisanal" op $3^\circ 25' \text{ ZB}$.

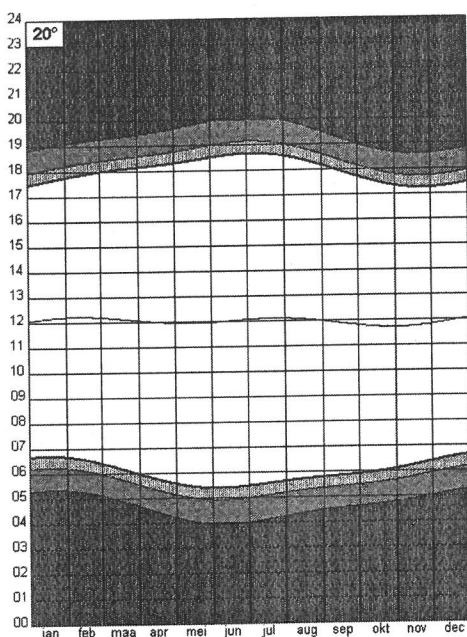

De daglengte op 10° NB

- Enkele plaatsen die bij de parallelcirkel van 10° NB liggen: Caracas, San José (Costa Rica), Ho Chi Minh-stad (het vroegere Saigon), Conakry.
- Er is nog steeds een duidelijke invloed van de tijdvereffening op het uur van opkomst en van ondergang. Maar we zien dat in juni de daglengte ongeveer 12,5 vakjes is en in december worden dat er 11,5.
- De lengte van het antieke uur wordt hier in juni 63 min en in december 57 min.
- De combinatie van een zuid- en een noordwijzer is hier nog steeds aangeraden. De zuidzijde wordt gebruikt van ca. 23 februari tot ca. 20 oktober.

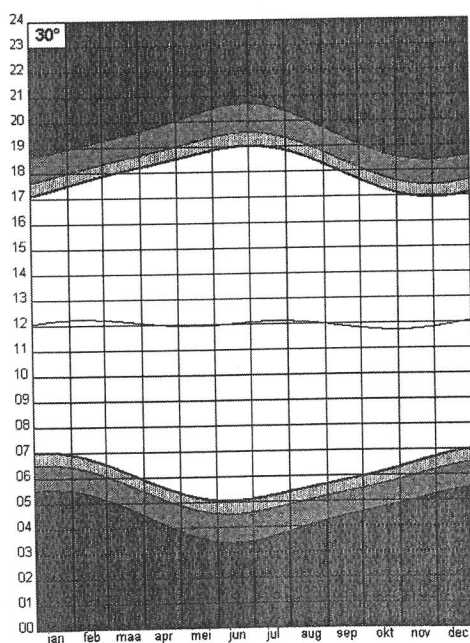
De daglengte op 20° NB

- Enkele plaatsen bij de parallelcirkel van 20° NB: Santiago de Cuba, Mexico city, Port Sudan, Haikou (China).
- Rond 21 juni en 21 december blijven alle curven parallel lopen. Rond deze periodes blijft de daglengte ongeveer constant en blijft de tijdvereffening dominant. Tijdens de rest van het jaar is in het verloop van de curven niet veel meer van de tijdvereffening terug te vinden.
- Een ander fenomeen dat optreedt is dat van de vroegste zonsopkomst en de laatste zonsondergang die zich respectievelijk voordoen begin juni en begin juli. Hetzelfde doet zich voor bij de laatste zonsopkomst en de vroegste zonsondergang die zich respectievelijk voordoen half januari en eind november. Dit is telkens te wijten aan de tijdvereffening.
- De lengte van het antieke uur is hier in juni 66 min en in december 54 min.
- Een tweedelige verticale zonnwijzer is nog steeds aangewezen, maar de noordkant kan nog enkel gebruikt worden van ca. 21 mei tot ca. 20 juli.

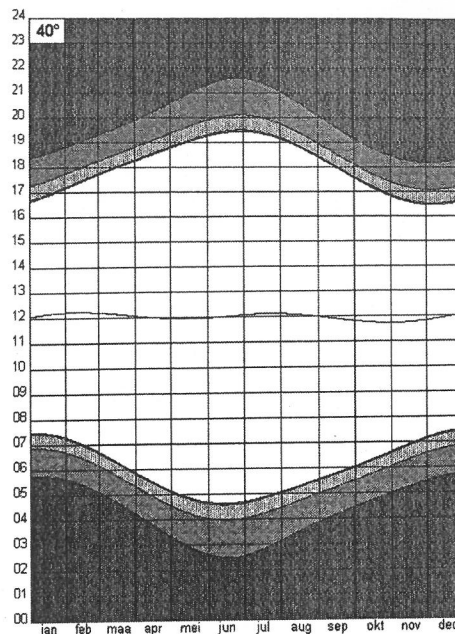
De daglengte op 30° NB

- Enkele plaatsen bij de parallelcirkel van 30°: New Orleans, Lhasa, Cairo.
- Rond 21 juni en 21 december blijven de curven nog parallel lopen, maar slechts voor een korte periode, de invloed van de tijdvereffening wordt kleiner.
- De vroegste zonsopkomst en de laatste zonsondergang gebeuren steeds dichterbij 21 juni toe en de laatste zonsopkomst en de vroegste zonsondergang gebeuren steeds dichterbij 21 december.
- Het is nu duidelijk dat in de zomer de dagen langer worden en in de winter korter. Maar een nieuw fenomeen dat zich begint voor te doen is dat van de schemering, het valt reeds op dat in juni de grijze banden (schemering) breder worden.
- De lengte van het antieke uur is hier 69 min in juni en 51 min in december.
- We zitten nu noordelijker dan de keerkring; de zon komt niet meer in het zenit en een zuidwijzer kan het hele jaar door gebruikt worden.

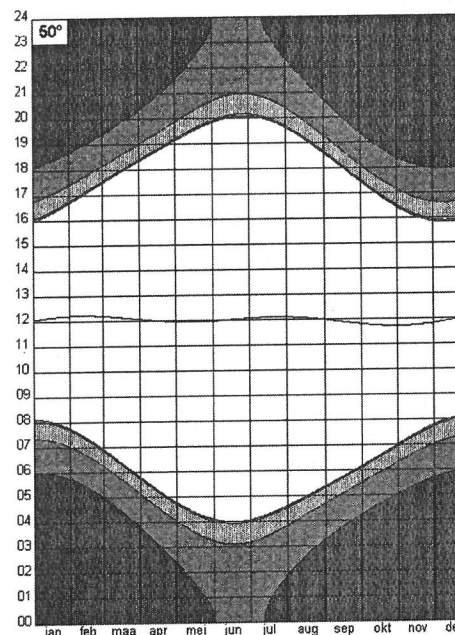
De daglengte op 40° NB

- Enkele plaatsen op deze parallelcirkel: Denver, Springfield, Indianapolis, Philadelphia, Menorca, Ankara, Peking.
- De vroegste zonsopkomst gebeurt nu iets voor half juni en de laatste zonsondergang eind juni. De laatste zonsopkomst valt begin januari, de vroegste zonsondergang begin december.
- De grijze banden van de schemering worden nu duidelijk breder, zowel rond 21 juni als rond 21 december. We stellen ook vast dat de vette lijn van zonsondergang zich rond 21 juni begint te splitsen doordat de zon steeds schuiner ondergaat en opkomt waardoor het veel langer duurt eer de volledige zon is verdwenen of verschenen.
- De lengte van de antieke uren is 74 min eind juni en 46 min eind december.

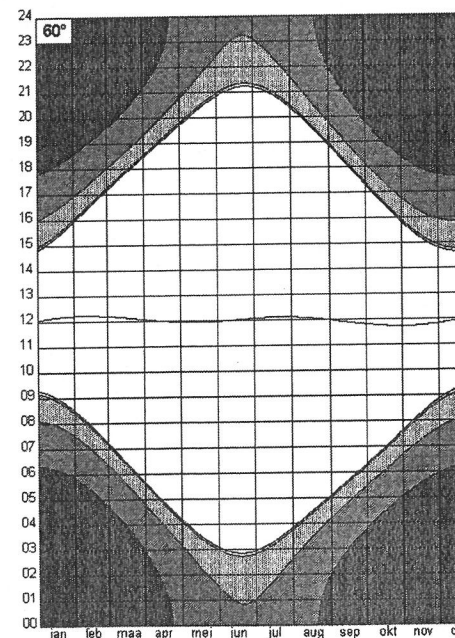
De daglengte op 50° NB

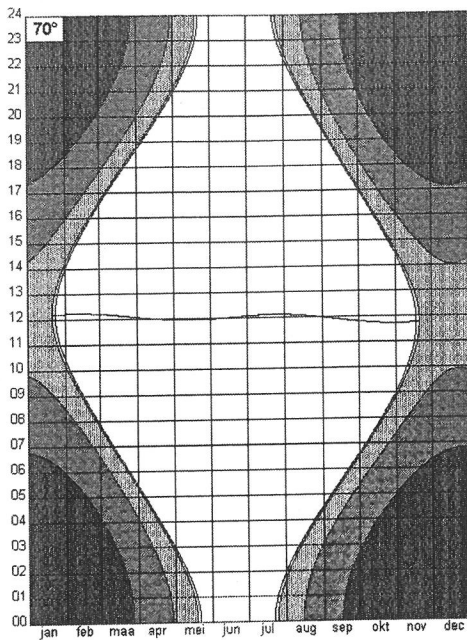
- Enkele plaatsen op deze parallelcirkel: Bastenaken, Winnipeg, Mainz, Praag, Krakow, Charkow, Ust-Kamenogorsk.
- De tijdvereffening blijft een rol spelen rond 21 juni en 21 december. Zo valt de vroegste zonsopkomst nog steeds voor 21 juni en de laatste zonsondergang na 21 juni. Zo ook valt in december de laatste zonsopkomst na 21 december en de vroegste zonsondergang voor 21 december. Dit laatste stellen we elk jaar vast als we tot eind januari moeten wachten om het 's ochtends vroeger licht te zien worden terwijl we vanaf begin januari 's avonds al snel merken dat de dagen langer worden.
- De belangrijkste wijziging vindt echter plaats bij de schemering. Van begin juni tot half juli wordt het niet meer volledig donker. Ook in de winter stellen we vast dat de schemering iets langer aanhoudt. Het tijdsverschil tussen het ondergaan van de onderste rand van de zon en het ondergaan van de bovenste rand van de zon wordt steeds groter: de splitsing van de vette lijn wordt hoe langer hoe breder.
- De lengte van de antieke uren is 80 min eind juni en 40 min eind december.

De daglengte op 60° NB

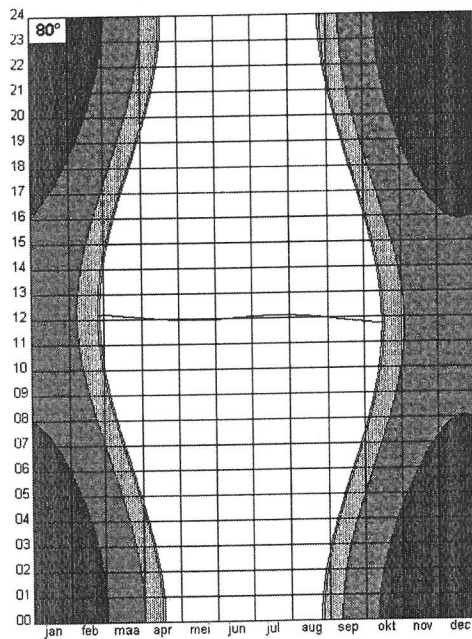
- Enkele plaatsen op deze parallelcirkel: Seward, Smith river, Payne Bay, Cape Farewell, Oslo, Sint-Petersburg, Kaap Oljoetorsk.
- Enkel in december is het nog duidelijk dat de laatste zonsopkomst nog steeds na 21 december valt en dat de vroegste zonsondergang voor deze datum plaatsvindt. De tijdvereffening blijft hier nog een rol spelen.
- Van eind april tot half augustus wordt het niet meer volledig donker en het tijdsverschil tussen het ondergaan van de onderkant van de zon en van de bovenkant van de zon wordt steeds groter evenals tussen het opkomen van de bovenkant en van de onderkant.
- De lengte van de antieke uren is nu 92 min eind juni en 28 min in december.

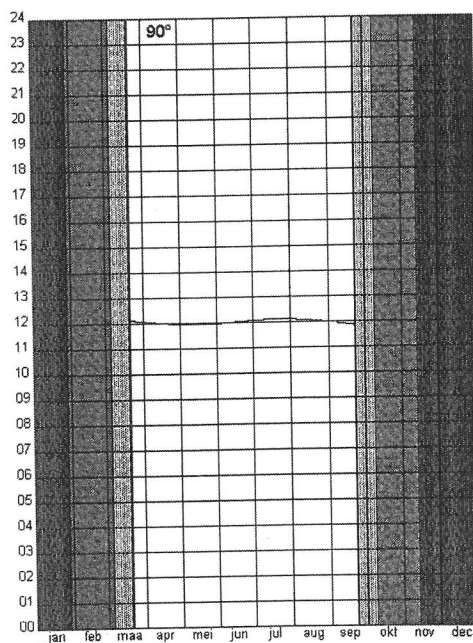
De daglengte op 70° NB

- Enkele plaatsen op deze parallelcirkel: Prudhoe Bay, Umanak, Moermansk, Kjoesjoer, Amabartsjik.
- Er treden plots grote verschillen op. De grafiek krijgt een verticaal karakter. We zitten boven de poolcirkel: van eind mei tot half juli gaat de zon niet onder en van eind november tot half januari komt ze niet boven de horizon.
- Het lijntje van de tijdvereffening dat rond de middag schommelt werd enkel getekend voor de tijd dat de bovenkant van de zon boven de horizon komt. Haar invloed doet zich nu gevoelen juist aan haar uiteinden: de eerste zonsopkomst in de tweede helft van januari na de winternacht gebeurt na 12 h 00 terwijl de laatste zonsopkomst voor de winternacht in de tweede helft van november voor 12 h 00 valt. Het duurt drie dagen om in november de zon volledig te zien verdwijnen en dus ook drie dagen om ze in januari terug volledig boven de horizon te zien komen, dus van het verschijnen van de bovenrand totdat de onderrand van de horizon loskomt.
- Over de lengte van de antieke uren moet niet meer gesproken worden. In de winter wordt niet gewerkt en in de zomer wordt er 24 uur op 24 gewerkt.

De daglengte op 80° NB

- Er is maar één plaats die zich bevindt op 80° NB, namelijk Smerenburg op de Spitsbergen.
- De grafiek wordt nog verticaler en op minder dan twee maand tijd gaan we van winternacht naar middernachtzon en omgekeerd.
- Ook hier is het laatste randje zon voor de winternacht zichtbaar voor 12 h 00 en het eerste randje zon na de winternacht wordt zichtbaar na 12 h 00 wegens de tijdvereffening. Tijdens de winternacht wordt het nog steeds niet helemaal donker. Rond 21 december kunnen we op de middag in de hogere regionen van de atmosfeer nog licht van de zon waarnemen, want we komen elke dag nog steeds in de atmosferische schemering terecht.

De daglengte op 90° NB

- De noordpool: er is geen land.
- De grafiek wordt perfect verticaal en het duurt ongeveer 60 uur vanaf het moment dat de bovenrand van de zon boven de horizon begint te scheren totdat ook de onderrand zich boven de horizon verheft en omgekeerd.
- De tijdvereffening heeft hier geen enkele invloed meer. De burgerlijke schemering duurt telkens iets meer dan een maand, de astronomische 2,5 maanden evenals de totale duisternis.
- En toch: als we de totale oppervlakte van de totale duisternis beschouwen aan de noordpool en aan de evenaar dan stellen we vast dat de totale duur aan duisternis aan de evenaar veel groter is dan aan de polen.

Jos Pauwels

Zonnewijzers op reis

De kustzonnewijzers van Palma de Mallorca

Onlangs maakte ik een fietsvakantie in de buurt van de hoofdstad Palma. Vanuit Platja de Palma, circa tien km ten oosten van de hoofdstad, loopt direct langs de zee een fietsweg tot in het centrum van Palma. Ik vond op deze fietsweg een vijftal monumentale zonnewijzers waarvan er twee hier beschreven worden: de ene aan de Explanada del Portixol en de andere aan de Secadero de redes del Pesquero. Achteraf heb ik vernomen dat Mallorca de grootste dichtheid heeft aan zonnewijzers: één voor elke 4 km²! Aan de hand van digitale foto's heb ik een grondige analyse gemaakt van de twee genoemde zonnewijzers.

Portixol

Deze verticale direct N-O-Z-W-gerichte zonnewijzer met als coördinaten 39° 34' NB en 2° 40' OL, werd ontworpen door Rafael Soler Gayá in 1981 (foto 1, vanaf ZO).

De foto's 2 & 3 tonen het 200 cm x 120 cm zuid- en oost-tafereel in glazuurde keramische tegels.

De uurlijnen en de uren, in Romeinse cijfers, en de kwart uren in breukvorm (3/4, 1/2, 1/4), zijn in blauw gekleurd glazuur. De acht datumlijnen en de bijhorende tijdvereffening zijn in bruin gekleurd glazuur en alles op een witte achtergrond. Onder het oost-tafereel staat een tijdcorrectietabel om de kloktijd te berekenen op de 10de, 20ste en 30ste dag van elke maand. Zo staat er voor 20 oktober een tijdcorrectie van - 26', wat de som is van de tijdvereffening - 15.4' en de lengtecorrectie ten opzichte van de nulmeridiaan - 10.7'.

Bovenop de constructie staat het profiel van een klassieke artisanale Mallorcaanse vissersboot wiens zeil als windwijzer dient. Op de westkant van de zonnewijzer en op de voet van de constructie staan vissersverzen in het Catalaans met betrekking tot de acht Mallorcaanse zeewinden: Llevan (O), Xaloc (ZO), Migjorn (Z), Llebeig (ZW), Ponent (W), Mestral (NW), Tramuntana (N) en Grega I(NO). De vertaling ervan luidt als volgt:

Glos

*Zeeman, jij die zagezegt
wijs en goed kan praten,
wil je mij een liedje zingen met
alle namen van de zeewinden erin vermeld?
Llevant, Xaloc en Migjorn,
Llebeig, Ponent en Mestral,
Tramuntana en Gregal,
Ik heb hier de acht winden van de wereld.*

Op de voet van de constructie staan, op keramische tegels, de zeewinden georiënteerd volgens hun overheersende windrichting:

*Tramuntana geeft vlakke zee!
Llevan bliksem, Ponent is komende!
Gregal woelige zee en natte grond!
Xaloc volle zee en weinig vis!
Migjorn komt, ik ben weg!
Llebeig geeft hoge zee en verse vis!
Ponent bij natte grond, opnieuw regen!
Mestral komt eraan, hou boot en schuit aan de paal!*

Foto 1: Cala Portixolet gezien vanuit het zuidoosten

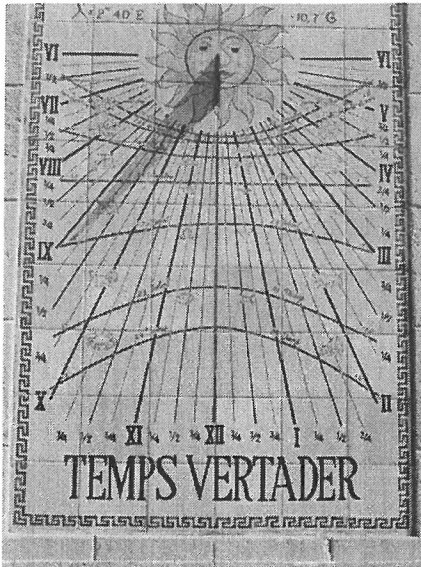

Foto 2: Portixol-Z
10h57 / 20 april

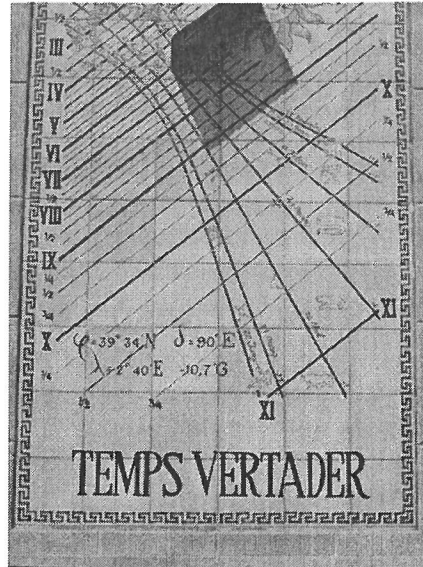

Foto 3: Portixol-O
10h58 / 20 april

Foto 4: Portixol-N

Op de ochtend van 20 april maakte ik kort na elkaar de foto's 2 & 3 van het zuid-en oost-tafereel.

Op beide foto's stond de stijlschaduw halfweg tussen de uurlijnen van 9 h en 9 h 15 (≈ 9 h 07) en precies op de datumlijn van 20 april. Onder het oost-tafereel staat de instructie om de kloktijd te bepalen:

Kloktijd = Zonnetijd + Tijdcorrectie + Tijdzone + Zomertijd = 9 h 07 min - 12 min + 1 h + 1 h = 10 h 55 min.

Volgens de kloktijd van de digitale camera werden de foto's genomen om 10 h 57, wat bewijst dat beide zonnepijlers nauwkeurig geconstrueerd zijn.

Op het oost-tafereel zijn de negen uurlijnen van 2 h 30 tot 4 h 30 niet effectief daar de zon ten vroegste opkomt om 4 h 35 en dat is op 22 juni.

Ook lopen alle acht datumlijnen door vóór zonsopgang en zijn dus niet effectief. Wel is het deel vóór zonsopgang gemarkeerd in streeplijn en daarna in volle lijn. Bij drie uurlijnen is echter de markering foutief gelopen daar de volle lijn te vroeg begint, zie tabel 1.

Op het zuid-tafereel zijn er zeven datumlijnen, enkel twee vereisen een markering, nl. 22 dec en 22 nov / 20 jan, ze zijn op het juiste tijdstip gemarkeerd.

Op het noord-tafereel, zie foto 4, zullen de twee uurlijnen 4 h 30 en 19 h 30 geen zon krijgen daar 4 h 36 de vroegste zonsopgang en 19 h 24 de laatste zonsopgang is, nl. op 22 juni.

De drie datumlijnen zijn juist gemarkeerd door van volle lijn naar streeplijn over te gaan vóór zonsopgang en ná zonsopgang.

Datumlijn	Zonsopgang	
	Berekend	Markering
22 dec	7 h 24	5 h
22 nov/ 20 jan	7 h 10	7 h 10
23 okt / 19 feb	6 h 38	4 h 30
23 sept / 21 mrt	5 h 59	5 h
23 aug / 20 april	5 h 21	5 h 21
23 juli / 21 mei	4 h 49	4 h 49
22 juni	4 h 36	4 h 36

Tabel 1. Portixol oost-tafereel met datumlijn markering

Foto 5: Pesquero-ZW met draak

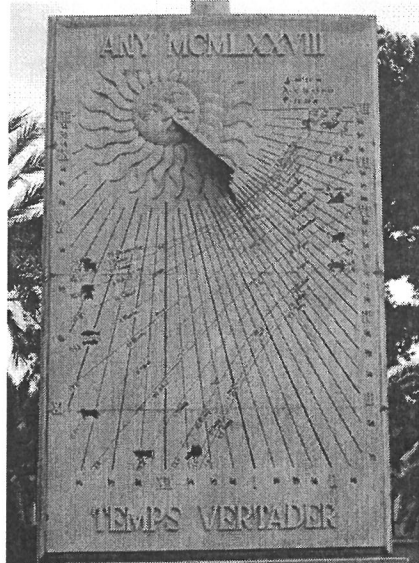

Foto 6: Pesquero-ZW

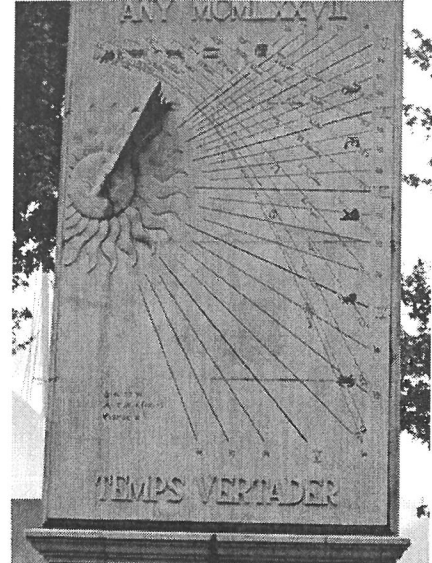

Foto 7: Pesquero-NO

Pesquero

Een honderdtal meter van de jachthaven van Palma, op 39° 34 'NB en 2° 38' OL, staat een tweede monumentale verticale dubbelzijdige zonnwijzer in zandsteen, gericht op het noordoosten en zuidwesten met declinatie = 40° 23' W. Het ontwerp dateert van 1978 en is eveneens van Rafael Soler Gayá.

Foto 5 toont deze zonnwijzer vanuit het zuidwesten met bovenop een metalen draak die symbool staat voor koning Jaume I die in 1229 Mallorca heroverde op de Moren die het sinds 902 bezetten.

Op het zuidwest-tafereel, zie foto 6, staan dertien datumlijnen met hun tijdvereffening, twaalf dierenriemtekens en twaalf zodiakfiguren.

De uurlijnen beginnen vanaf 8 h tot 20 h in kwart uren. Uit berekening blijkt dat de zon ten vroegste om 8 h 19 op 22 december en ten laatste om 19 h 24 op 21 juni op het zuidwest-tafereel staat: de uurlijnen 8 h, 8 h 15, 19 h 30, 19 h 45 en 20 h zijn dus niet effectief. Ook lopen acht van de dertien datumlijnen door ná zonsondergang en zijn dus eveneens niet effectief.

Het noordoost-tafereel, zie foto 7, heeft uurlijnen van 4 h 45 tot 10 h 45 in kwart uren en tien datumlijnen met tijdvereffening, dierenriemtekens en zodiakfiguren. Alle uurlijnen zijn effectief daar 4 h 36

de vroegste zonsopgang is en 10 h 46 het laatste uur dat de zon achter het tafereel komt te staan, nl. op 22 juni. Ook blijven alle tien datumlijnen doorlopen vóór zonsopgang, wat niet effectief is. Zo zien we dat de datumlijn van 22 juni veel te vroeg begint, nl. vóór 4 h 35 en de datumlijn van 4 feb/7 nov toch is aangebracht op het tafereel alhoewel deze in werkelijkheid er buiten valt.

Conclusie

De ontwerper voegt bij beide zonnwijzers, datum- en uurlijnen toe die er niet toe doen, maar wel mooi ogen. Het niet effectieve deel van de datumlijn wordt bij de Portixol-tafereelen in streep- en bij de Pesquero-tafereelen in volle lijnen uitgevoerd. Het niet effectieve deel wordt gebruikt voor het aanbrengen van cijfers, zodiakfiguren en dierenriemtekens. Uurlijnen vóór zonsopgang of ná zonsondergang zijn eveneens niet effectief. De ontwerper weet dit, maar de kunstenaar ziet het anders. Het blijft een afweging tussen wetenschap en esthetiek.

Mijn dank aan Rafael Soler Gayá voor de correspondentie en de vertaling van het Catalaans naar het Spaans. Ik bewonder hem voor zijn 250 zonnwijzerontwerpen en -studies.

Dank ook aan Nancy Lietaer en Hans Bonte voor de hulp bij de Spaans-Nederlandse vertaling.

André Reekmans

Een onbekende 18de eeuwse zonnwijzermaker

Hubertus van Broekburg

Een tiental jaren geleden verdiepte ik mij, samen met een paar vrienden, in de constructie en de geschiedenis van de meervoudige horizontale zonnwijzer van Snellegem, een merkwaardige 18de eeuwse tijdmetre die indertijd gemaakt werd door de minderbroeder-kapucijn Amantius van Sint-Amands (1748-1826).¹

Mede dankzij de medewerking van wijlen pater Jean-Pierre Tytgat, de toenmalige archivaris van de minderbroeders-kapucijnen in ons land, kwamen we na enig zoekwerk tot de vaststelling dat er indertijd wel meer kapucijnen met zonnwijzers en uurwerken bezig waren geweest: Nicolaus van Namen (1585-1644), Hubertus van Broekburg (1705-1790), Amatus van Leuven (1734-1811)², Marcellinus van Duinkerke (1748-1815) enz. Tijdens mijn zoektocht naar zonnwijzers en uurwerken van deze religieuzen, ontmoette ik toen, onder andere, dr. Raf Vander Stichele in Staden. Hij bezat immers een kleine horizontale zonnwijzer, op de rugzijde getekend "Pater Hubertus, Cap. 1757" plus, in een schildje, het getal "58".

Een foto van de wijzerplaat van die mooie zonnwijzer werd enige tijd later, zonder verdere identificatiegegevens, op de drietalige website van de werkgroep "Gnomonica" geplaatst.

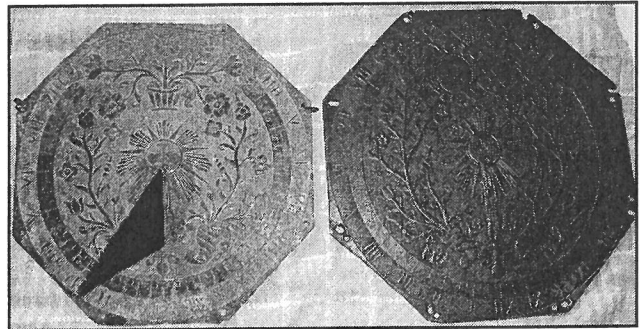
Wie schetst mijn verbazing toen ik, enkele weken geleden, gecontacteerd werd door Jacques Vanhelst, een Rijselse tandarts: al surfend op het internet was die foto op de website hem opgevallen omdat hij een gelijkaardige zonnwijzer in zijn bezit had, op de rugzijde getekend "P. Hubertus Cap. Fecit 1761" plus, in een cirkeltje, het getal "79" !

Dankzij de huidige communicatiemiddelen – en de welwillendheid van de betrokkenen – was het een koud kunstje om de beide heren met elkaar in contact te brengen. Zij spraken met elkaar af en wat later konden de beide zonnwijzers – wellicht voor het eerst na zowat 250 jaar – naast elkaar gelegd worden. Zoals uit bijgaande foto blijkt, was de gelijkenis meer dan treffend.

De zonnwijzer van 1757

Deze zonnwijzer werd indertijd misschien wel gemaakt voor de plaatselijke pastoor ter gelegenheid van de verbouwing van de Sint-Jan-de-Doperkerk van Staden in 1757. De tijdmetre kwam later in het bezit van een zekere juffrouw Grijspeert en, nog later, in dat van de plaatselijke brouwer, Hector Van Oost. Sinds ettelijke jaren is hij in het bezit van zijn kleinzoon, dr. Raf Vander Stichele.

Het mag overigens een wonder heten dat het kleinood nog bestaat: gedurende de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) werd Staden immers, zoals vele gemeenten in de Westhoek, zo grondig verwoest dat zelfs het stratenplan nadien vrijwel onherkenbaar was. Alle huidige gebouwen dateren dus van ná die oorlog.

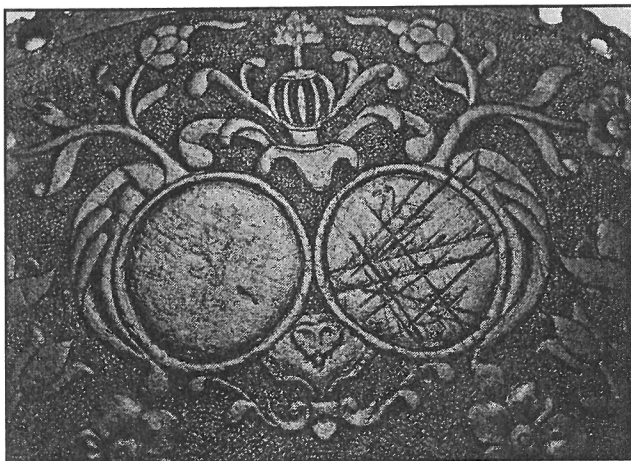
Dit exemplaar is een horizontale zonnwijzer die gemaakt werd uit een tin-legering, een materiaal dat indertijd vrij vaak gebruikt werd voor zonnwijzers. Alle elementen staan in reliëf. De achthoekige wijzerplaat heeft een doormeter van ca. 22,5 cm. Op de 8 hoeken zijn gaten geboord: de zonnwijzer was indertijd dus blijkbaar op een sokkel vastgemaakt. De uurlijnen bevinden zich tussen twee concentrische cirkels. Ze kunnen de tijd aangeven vanaf 4 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, met een nauwkeurigheid van een kwart uur. De volle uurlijnen zijn gemerkt met Romeinse cijfers. De wijzerplaat is verder kunstig versierd met een stralende zon die omringd wordt door gestileerde bloemenranken. Op de rugzijde van de wijzerplaat is, zoals hierboven reeds aangegeven, volgende inscriptie te lezen: "Pater Hubertus, Cap. 1751" plus, in een schildje, het getal "58". De poolstijl van deze zonnwijzer is uit messing gemaakt; het is een stomphoekige driehoek waarvan de hoogte ca. 9 cm bedraagt en waarvan de schaduwgevende zijde een hoek van ca. 51° vormt met de wijzerplaat – wat vrijwel precies overeenkomt met de geografische ligging van Staden. Gezien het materiaal en de eenvoudige vormgeving is het is wel niet zeker of dit de originele poolstijl is.

De zonnwijzer van 1761

Heeft pater Hubertus indertijd ook een zonnwijzer gemaakt voor het klooster van zijn medezusters in zijn geboorteplaats? Van 1614 tot 1792 was in Bourbourg immers een kapucinessenklooster gevestigd dat – na de perikelen van de Franse Revolutie – in 1817 nieuw leven ingeblazen werd. In 1950 werden zelfs nog nieuwe gebouwen in gebruik genomen. En werd de zonnwijzer van het oude kapucinessenklooster toen maar als

nutteloos geworden voorwerp verkocht? Feit is dat hij omstreeks die jaren in Bourbourg aangekocht werd door Léon Flanderinck, de grootvader van moederszijde van Jacques Vanhelst. Die grootvader was ambtenaar in de naast Bourbourg gelegen gemeente Gravelines (Grevelingen). Zijn kleinzoon erfde het stuk zo'n 30 jaar geleden. Het ziet er dus naar uit dat deze zonnwijzer zowat tot de jaren '50 van vorige eeuw in of nabij Bourbourg gebleven is. Opvallend is dat ook deze zonnwijzer wellicht zware oorlogstoestanden heeft overleefd: tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) werd deze gemeente van de Franse Westhoek zeer ernstig beschadigd en de plaatselijke Sint-Janskerk draagt daar zelfs nu nog sporen van.

Het gaat hier hoe dan ook eveneens over een horizontale zonnwijzer, maar ditmaal is het wellicht een verzilverd exemplaar. Alle elementen staan ook weer in reliëf. Dit exemplaar is wel iets groter: de achthoekige wijzerplaat heeft een doormeter van ca. 27 cm. Op de 8 hoeken zijn gaten geboord, wat laat uitschijnen dat ook deze zonnwijzer indertijd op een sokkel was vastgemaakt. De uurlijnen bevinden zich ook tussen twee concentrische cirkels en ze kunnen de tijd aangeven vanaf 4 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, met een nauwkeurigheid van een kwart uur. De volle uurlijnen zijn gemerkt met Romeinse cijfers. De wijzerplaat is kunstig versierd met een stralende zon die omringd wordt door gestileerde bloemenranken, maar – in tegenstelling tot het vorige exemplaar – hier is bovenaan een zg. alliantiewapen aangebracht (zie detailfoto): aan de ene zijde het wapen van de man, aan de andere zijde dat van zijn echtgenote.

Op het linkse schild is nog heel vaag een soort klauwende leeuw te zien. Op het rechtse ziet men twee vogels gescheiden door een dwarsbalk. Mede doordat de heraldische kleuren niet herkenbaar zijn, kan daar, jammer genoeg, niet veel uit afgeleid worden. Waarom het rechtse wapen – opzettelijk? – doorgekrast is, blijft ook een open vraag. Boven de schilden staat een helm afgebeeld met een boom als zg. helmteken, geen kroontjes of schildhouders: het gaat dus blijkbaar om niet-adellijke personen³.

Op de rugzijde van deze wijzerplaat is volgende tekst gegraveerd: "P. Hubertus Cap. Fecit 1761" plus, in een cirkeltje, het getal "79".

Deze zonnwijzer is met de jaren wel zijn poolstijl kwijt geraakt. Jacques Vanhelst heeft zich voorgenomen om een nieuwe, maar losse poolstijl te laten maken om de werking van zijn zonnwijzer te kunnen demonstreren zonder het oorspronkelijke gedeelte te beschadigen.

Hubertus van Broekburg (1705 - <1790)

Maar wie was nu die "Pater Hubertus, Cap."?

Door het "magnum opus" van pater Hildebrand⁴ weten we dat het gaat om de kloosternaam van Nicolaus Er(re)bout, geboren te Broekburg (indertijd ook wel Burburg genoemd, tegenwoordig Bourbourg, vlakbij Duinkerke, tegenwoordig Dunkerque, in het Franse departement "Nord") op 8 april 1705, of van zijn broer Joannes, daar geboren op 7 november 1707, allebei zonen van kleermaker Willem Er(re)bout en zijn vrouw Anna Cort. Hij werd geprotest te Belle (Bailleul) op 1 mei 1727 en maakte deel uit van de kapucijnencustode van Duinkerke. Men vindt sporen van hem terug te Ieper in 1755 en te Broekburg in 1771. Hij overleed er vóór 1790. Er is verder betrekkelijk weinig geweten over deze pater evenals over zijn activiteiten als zonnwijzermaker. Het is dus ook niet bekend waar hij die specifieke kennis vandaan had (in tegenstelling tot de jongere Amantius van Sint-Amands die de zoon van een uurwerkmaker was, bijvoorbeeld). Gezien de vrij gestructureerde kloosternaamgeving bij de kapucijnen, de opvallende gelijkenis van de beide zonnwijzers en hun vindplaats (zowat aan weerszijden van de "schreve" zoals de huidige Frans-Belgische grens daar genoemd wordt), kan zonder meer aangenomen worden dat hij de maker is van beide instrumenten – en wellicht van minstens nog 77 andere: de getallen op de rugzijde van de twee nu bekende zonnwijzers zijn immers hoogstwaarschijnlijk gewoon volgnummers. Deze pater was dus blijkbaar ongemeen productief. Als er nog exemplaren bestaan, bevinden ze zich hoogstwaarschijnlijk eveneens in privé-bezit. Het zou bijzonder boeiend zijn mocht er in de nabije toekomst plots nog ergens een exemplaar te voorschijn komen.

Eric Daled

Referenties

- (1) Daled E., Kringleven: Verdwenen zonnwijzers, Zonnetijdingen nr. 22 (2002-2), p. 22.
Daled E., Jooris M. & Lisein O., Het raadsel van Snellegem opgelost, Zonnetijdingen nr. 24 (2002-4), p.4-8.
Daled E., Zonnwijzer van Snellegem gerestaureerd, Zonnetijdingen nr. 43 (2007-3), p. 12.
- (2) Een zonnwijzer van Amatus van Leuven bevindt zich in de verzameling van Max Elskamp (Musée de la Vie wallonne te Luik / jammer genoeg niet meer tentoongesteld).
- (3) Van Waterschoot P., secretaris van de Vlaamse Heraldische Raad.
- (4) Hildebrand P., De kapucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik, 10 delen, Antwerpen, 1945-1955, deel V, p. 358.

Kringleven

De 17de statutaire Algemene Vergadering van de leden

De 17de statutaire algemene vergadering van de leden van onze vereniging wordt georganiseerd op zaterdag 15 oktober a.s. in de Volkssterrenwacht AstroLAB Iris, Provinciaal domein "De Palingbeek", Verbrandemolenstraat 5 te 8902 Ieper (Zillebeke). De persoonlijke uitnodiging van de leden volgt eerstdaags.

Voorlopig programma

- 11.00 u Welkomstwoord en activiteitenverslag
- 11.45 u Financieel verslag en kwijting van de leden van de raad van bestuur
- 12.00 u Vragen en antwoorden
- 12.30 u Lunchpauze
- 14.00 u De 17de eeuwse horizontale zonnwijzer van Jacobus de Succa in het Rubenshuis te Antwerpen (PowerPointpresentatie van W. Leenders)
- 14.30 u Geleid bezoek aan het AstroLAB Iris
- 15.30 u Slotwoord.

Alle leden van onze vereniging zijn van harte welkom!

Nieuwe website

Sinds augustus j.l. is de vormgeving van de website van onze vereniging grondig gewijzigd. Bovendien kan hij nu in niet minder dan 4 talen geconsulteerd worden: Nederlands, Frans, Duits en Engels. Wij vertrouwen erop dat onze vereniging aldus ook bij anderstaligen bekend wordt.

Het project werd vorig jaar geïnitieerd door onze secretaris, Eric Daled, en kon gedurende het afgelopen schooljaar gerealiseerd worden dankzij de medewerking van drie laatstejaarsstudenten "Grafische en digitale media" van de Arteveldehogeschool in Gent: Benjamin De Schrijver, Jadran Ninkovic en Joachim Schrooten. Wie de nieuwe site raadpleegt op www.zonnwijzerkringvlaanderen.be zal wellicht merken dat er hier en daar nog wat haperingen zijn, maar daar wordt momenteel aan gewerkt door onze webmaster Willy Ory.

BSS-Bulletin

De eerbiedwaardige "British Sundial Society" heeft onlangs het nieuwste nummer van haar onvolprezen "Bulletin" uitgebracht (september 2011). Wij geven u hierna graag een inzicht in de inhoud ervan, incl. de namen van de auteurs – wellicht brengt u dat op ideeën:

- Editorial
- A Medieval Gunter's Quadrant? - John Davis
- Book Review - Karney
- BSS Photographic Competition 2010-11 - Ian R. Butson
- The Sundial Goes To War. Part 2 - Malcolm Barnfield
- Postcard Potpourri 20 - English Harbour, Antigua - Peter Ransom
- Ancient Egyptian Sundials - Allan Mills
- English Mass & Scratch Dials c.1250-c.1650
- Combining statistical and religious evidence - Chris H.K. Williams
- The Coronation Dial at Painswick - Tony Wood
- Daniel Delander Dial Recovered - John Davis
- The Great Amwell Scottish Renaissance Obelisk Dial Boss. Part 2: The Facet record - Malcolm Bishop
- Umbra Docet - the shadow teaches - Walter Hofmann
- Nature Club of Pakistan - Christopher Daniel
- BSS Annual Conference, Wyboston Lakes, 29 April-1 May 2011 - Frank Evans
- Simple Instrument for Finding a Meridian Line - William Watson (with comment from Michael Lowne)
- New Dials - Boldyrev
- Another West Indies Dial? - Peter Ransom
- Readers' Letters - Lowne, Williams, Drinkwater, Young
- The Margaret Stanier Memorial Sundial: An Unequal-Hours Dial for Newnham College. Pt. 1: Some design considerations - Frank H. King
- A Fathers Day Present - Peter Ransom
- A Horizontal Quadrant of 1658 by Henry Sutton. Pt. 2 - Michael Lowne & John Davis
- Holiday Sightings.

Nadere inlichtingen, waaronder een artikel in extenso, zijn te vinden op de BSS-website: www.sundialsoc.org.uk

La busca de paper

De Catalaanse vereniging "Societat Catalana de Gnomònica" heeft onlangs het nr. 69 uitgebracht van haar tijdschrift "La busca de paper" (= "het papieren boek"). Dit kleurrijk tijdschrift verschijnt driemaal per jaar op A4-formaat en telt telkens 36 p. De artikels gaan meestal over technische, esthetische en historische aspecten van zonnwijzers in hun landstreek maar ook daarbuiten. De artikels verschijnen uiteraard in het Catalaans maar er zijn meestal ook samenvattingen in het Castiliaans (= "Spaans" voor ons). Deze zeer actieve vereniging bestaat sinds 1988 en de zetel ervan is gevestigd in Barcelona. Wie er nadere inlichtingen over wil, kan o.a. terecht op de website van de vereniging: www.gnomonica.cat

De redactie

Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw

Zonnewijzers in Vlaanderen: inventaris van het patrimonium, historische studies, restauratie-adviezen & educatieve projecten.

Raad van Bestuur

Voorzitter: J. Lyssens
Ondervoorzitter: J. De Graeve
Secretaris: E. Daled
Penningmeester: A. Depuydt
Bestuursleden: W. Leenders, W. Ory,
P. Oyen, J. Pauwels en A. Reekmans

Erelid

De Burgemeester van Kruikebeke-Rupelmonde,
A. Denert.

Maatschappelijke zetel

Kloosterstraat 21
B-9150 Rupelmonde

Correspondentieadres en secretariaat

Oeverstraat 12
B-9150 Rupelmonde
Tel./Fax: 03-774.19.15
E-mail: yvvrupelmonde@skynet.be

Redactiesecretariaat "Zonnetijdingen"

Meidoornlaan 84
B-9320 Erembodegem (Aalst)
Tel./Fax: 053-83.15.01
E-mail: eric.daled@skynet.be

Website

<http://www.zonnewijzerkringvlaanderen.be>

Bibliotheek en archief

Het Zonnewijzerhuis
Mercatorplein 14
B-9150 Rupelmonde
Tel.: 03-774.19.15
Openingsuren: op afspraak.

Lidmaatschap

België & Nederland

Gewoon lid: € 20

Steunend lid: € 40

Te betalen op:

IBAN-rekeningnummer BE54 0682 2145 8097 van de Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw, B-9150 Rupelmonde.
BIC-specificatie: GKCCBEBB.

European & Overseas Membership

By transfer of € 30 (postage and handling for mailing the magazine included) to account number BE54 0682 2145 8097 of the Zonnewijzerkring Vlaanderen vzw, B-9150 Rupelmonde.
BIC-specification: GKCCBEBB.